ENW:	ATHRO:

NEWIDIADAU YM MAES IECHYD A MEDDYGAETH, tua 1340 hyd heddiw

Llyfryn 1

Achosion salwch ac afiechyd

ac

Ymdrechion i atal salwch ac afiechyd:

Dyddiad marciwyd	Sylwadau

Achosion salwch ac afiechyd

Cwestiwn Allweddol

Beth fu prif achosion salwch ac afiechyd dros amser?

Cynnnwys
Amodau byw yn yr Oesoedd Canol a’r cyfnod modern cynnar gan gyfeirio at y Pla Du a’r Pla Mawr

Darllenwch t 79 – 85
(newidiadau mewn iechyd a meddygaeth

Tasg 1

Labelwch y diagram o dref Ganol Oesol gan ddangos pam nad oedd yn lle iach i fyw!

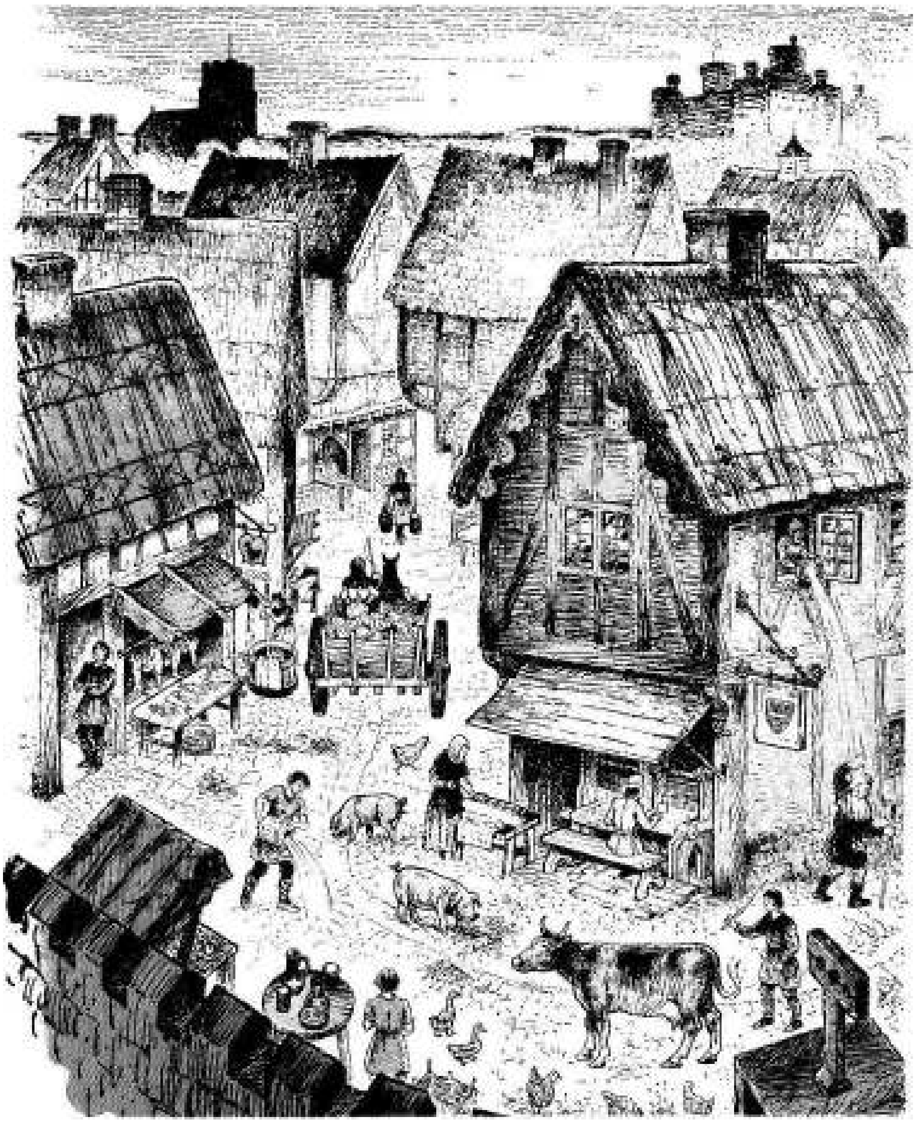

New spec

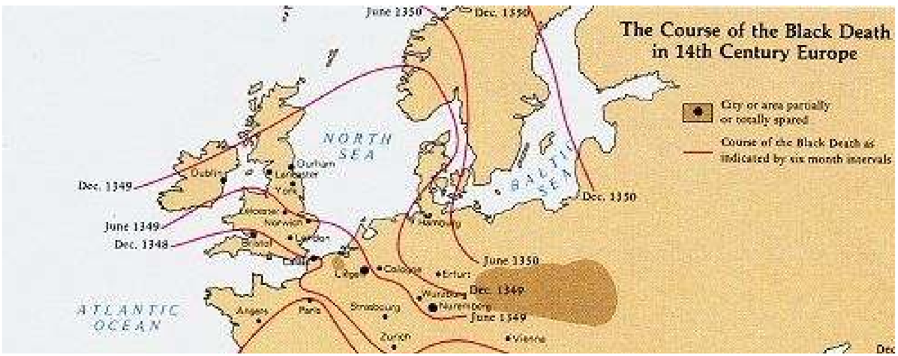

[Map yn dangos lledaeniad y Pla Du yng nghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg]

Defnyddiwch y map a’r hyn rydych chi’n ei wybod i egluro beth achosodd y Pla Du a sut y lledaenodd i Ewrop.

Enghraifft o Gwestiwn Arholiad 4

Mae'r cwestiwn hwn yn sôn am achos salwch ac afiechyd dros amser

Disgrifiwch beth a achosodd y Pla Du yn yr Oesoedd Canol a'r cyfnod modern cynnar. [6]

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

Band descriptors and mark allocations

	AO1 6 marks	
BAND 3	**Demonstrates detailed knowledge to fully describe the issue set within the appropriate historical context.**	**5-6**
BAND 2	**Demonstrates knowledge to partially describe the issue.**	**3-4**
BAND 1	**Demonstrates limited knowledge to describe the issue.**	**1-2**

Use 0 for incorrect or irrelevant answers.

Cynnwys

- Effeithiau diwydiannu: colera a teiffoid;
- lledaeniad clefydau bacteriol a firaol yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg a'r ugeinfed ganrif: Twbwrcwlosis a ffliw

Darllenwch t 85-92 (newidiadau mewn iechyd a meddygaeth

Tasg 1

Gan ddefnyddio tudalen 50-51 o'ch gwerslyfr, labelwch y diagram canlynol o slym diwydiannol

Tasg 2

Darllenwch y ffynonellau canlynol a llenwch y map meddwl i ddangos yr amodau mewn slymiau diwydiannol

Ffynhonnell 1

Ffynhonnell 2

Ychydig iawn o dai'r gweithwyr oedd â thap dŵr ynddyn nhw, felly roedd yn rhaid i bobl nôl eu dŵr o beipen ar waelod y stryd. Nid oedd toiledau chwaith. Nid oedd hi'n anghyffredin i strydoedd cyfan rannu un toiled (200-300 o bobl). Nid toilet yn fflysio fel sydd heddiw oedd hwn. Yn hytrach sedd bren oedd y 'Privy' uwchben twll o'r enw 'carth bwll'. O dro i dro, byddai dynion yn cael eu cyflogi i wagio'r carth byllau gyda bwcedi. Ond roedd y gwaith mor annymunol, dim ond yn y nos roedden nhw'n cael gweithio.

Ffynhonnell 3 – Disgrifiad o Fanceinion, 1832

Mae gan y rhan fwyaf o'r ardaloedd hynny lle mae'r gweithwyr tlawd yn byw, dai sydd yn draenio'n wael, yn aml heb awyru da a heb doiledau. Mae'r strydoedd, sy'n gul, heb darmac ac wedi treulio'n rhychau dwfn, yn dod yn llefydd aros i fwd, sbwriel a gwastraff ffiaidd.

Yn Parliament Street, dim ond un toiled sydd ar gyfer 380 o breswylwyr. Mae wedi'i osod mewn cyntedd cul, ac mae baw yn llifo ohono ac yn mynd i mewn i'r tai gerllaw. Mae hyn yn creu tir ffrwythlon iawn i glefydau ledaenu.

Ffynhonnell 4 – Disgrifiad o Leeds, 1841

I mewn i'r dŵr y mae cynnwys tua 200 o doiledau a llefydd tebyg yn llifo, nifer fawr o ddraeniau cyffredin, y draenio o domenni tail, yr Inffirmari (gelenod marw, powltisiau cleifion ac yn y blaen), lladd-dai, sebon cemegol, nwy, tail, lliwdai, ffatrioedd, gwrtaith moch a phob math o sylweddau anifail a phlanhigion wedi pydru.

Mae hyn yn dod i tua 30 miliwn o alwyni (150 miliwn litr) y flwyddyn o fudreddi yn llifo i mewn i'r afon rhwng Armley Mills a Kings Mill.

Ffynhonnell 5 – Disgrifiad o dai yn y Brydain Ddiwydiannol

Wrth i'r gweithwyr symud i'r trefi, roedd perchnogion y ffatrioedd yn adeiladau tai ar eu cyfer. Nid oedd rheoliadau cynllunio i'r perchnogion eu dilyn, felly gallent godi pa fath bynnag o dai y dymunent. Yn naturiol, roedd y perchnogion ffatri eisiau cynnig tai rhesymol i'w gweithwyr, ond nid oeddent eisiau gwario mwy nag oedd angen. Mae prynu tir yn gostus, felly roedd hi'n bwysig adeiladu cynifer o dai â phosibl ar bob darn o dir. Roedd hyn yn golygu fod y tai'n cael eu hadeiladu gefn-wrth-gefn mewn rhesi hir. Nid oedd gerddi ac ychydig iawn o ffenestri oedd ganddynt. Roedd yr ystafelloedd yn fach a gan bod teuluoedd yn fawr fel arfer, roedd yr amodau yn gyfyng iawn.

Ffynhonnell 6 – Disgrifiad o Ferthyr Tudful yn 1845

Mae nifer fawr o fythynnod gyda dwy ystafell yn unig, y llofft yw lle cysgu'r teulu, ac fel arfer heb fawr o awyru. Yn ôl Mr Davies, arolygydd heddlu Merthyr Tudful, yn y tai dwy lofft hyn lle mae'r gweithwyr yn byw, mae yna dri gwely fel arfer yn y lle cysgu, i bump neu chwech o bobl. Mae'r bythynnodd hyn yn aml yn fach iawn, 8 troedfedd gan 10 troedfedd gan 12 troedfedd yn eithaf cyffredin.

Ffynhonnell 7 – Disgrifiad o Ferthyr Tudful yn 1845

Yn ôl adroddiad ar y dref a gyhoeddwyd yn 1841, roedd tua 1,500 o bobl yn byw mewn cytiau carreg o'r maint hwn, yn aml wedi'u codi ar ben tomenni sorod haearn.

Nid oedd toiledau; roedd y strydoedd yn garthffosydd agored; roedd pobl yn cael eu plagio â chwain ac mewn amodau mor orlawn roedd heintiau a chlefydau fel teifffws, dysentri a colera yn lledaenu yn frawychus o gyflym.

Ffynhonnell 8 – Darlun o Ferthyr Tudful yn 1845

Map meddwl i ddangos yr amodau mewn slymiau diwydiannol

Yr amodau mewn slymiau diwydiannol

New spec

Tasg 3

Disgrifiwch yr agwedd *laissez faire* tuag at iechyd y cyhoedd.

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

Eglurwch pam roedd tai cefn-wrth-gefn yn afiach.

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

Eglurwch pam fod afiechydon mor gyffredin yn y lleoliadau hyn

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

………………………………………………………………………………………………………

....

....……………………

…...

....

....

....

Colera a Teiffoid

Darllenwch t89 -90

Roedd afiechyd yn gyfrifol am lawer o farwolaethau mewn dinasoedd diwydiannol yn ystod y Chwyldro Diwydiannol. Gyda diffyg glanweithdra enbyd, ychydig wybodaeth am ofal glendid a dim gwybodaeth am yr hyn oedd yn achosi afiechydon (heb sôn am eu gwella), gallai clefydau fel colera, teiffoid a teiffws fod yn ddinistriol.

Roedd pobl ofn teiffoid a teiffws gymaint â'r colera. Roedd y ddau yn weddol gyffredin yn y Chwyldro Diwydiannol. Roedd colera'n cael ei achosi gan ddŵr wedi'i heintio tra bod teiffws yn cael ei gario gan chwain. Roedd y ddau yn gyffredin dros ben mewn dinasoedd diwydiannol.

Wrth i'r boblogaeth yn y dinasoedd dyfu, roedd y broblem yn gwaethygu. Yn yr 1830au a'r 1840au cafwyd tair ton enfawr o afiechyd heintus: roedd y gyntaf, o 1831 i 1833, yn cynnwys dau epidemig o'r ffliw ac ymddangosiad colera am y tro cyntaf; roedd yr ail, o 1836 i 1842, yn cynnwys epidemigau mawr o ffliw, teiffoid, a colera.

Roedd clefydau fel colera, teiffws, teiffoid a ffliw fwy neu lai yn effeithio ar bawb ar y pryd, gan droi'n epidemig pan oedd yr amodau hinsoddol cywir yn cyd-fynd â chyfnodau o drallod economaidd.

Beth mae'r rhestr o farwolaethau ar dudalen 89 o epidemig 1832 yn dweud wrthych am y colera yng Nghymru?

....……………………

…...

....

....

....

....

....

....

....

....

....

Beth mae’r rhestrau o farwolaethau misol yn 1849 yn dweud wrthych chi am yr epidemig colera?

....

....

....

....

....

....

....

Eglurwch pam roedd epidemigau colera 1832 ac 1849 yn drobwyntiau

....

....

....

....

....

....

New spec

Twbercwlosis a'r Ffliw

Roedd amodau byw gwael yn golygu fod afiechydon heintus eraill yn lledaenu'n hawdd hefyd, yn enwedig twbercwlosis (TB neu'r diciâu) a'r ffliw. Mae **twbercwlosis** yn afiechyd heintus sy'n achosi chwyddiadau bach crwn yn arbennig yn yr ysgyfaint.

Roedd yn cael ei ledaenu drwy gyffwrdd neu drwy ddal defnynnau bach wrth i rywun sâl beswch neu disian. Byddai'r dioddefwr yn pesychu'n gyson, yn dod â gwaed i fyny ac yn cael poenau yn y frest. Roedd bron i hanner y dioddefwyr yn marw.

Roedd TB yn effeithio ar y rheini oedd ddim wedi cael bwyd iawn a heb faeth. Roedd hefyd yn effeithio ar y rhai oedd yn byw mewn cartrefi budr a llaith. Gall TB gael ei ledaenu drwy berson yn anadlu i mewn poer rhywun sydd eisoes yn dioddef o'r clefyd. Yn fflatiau gorlawn y dinasoedd diwydiannol, gallai un person heintus ledaenu'r afiechyd yn hawdd iawn.

Er ei bod yn anodd cael cofnodion manwl, credir fod TB wedi lladd **traean** o bawb a fu farw ym Mhrydain rhwng 1800 ac 1850.

Afiechyd anadlu heintus cyffredin yw'r **Ffliw** sy'n cael ei achosi gan firws gydag achosion o fathau gwahanol ohono'n digwydd bron bob gaeaf ac yn amrywio o ran difrifoldeb. Caiff ei nodweddu gan dwymyn, poenau yn y cyhyrau, cur pen, a dolur gwddf.

Yng ngwanwyn 1918, roedd milwyr yn ffosydd y Rhyfel Byd Cyntaf yn Ffrainc yn cwyno am ddolur gwddf a chur pen. Daeth y rhan fwyaf ohonynt drosto'n gyflym, a dim ond ychydig fu farw. Roedd y milwyr yn galw'r salwch y Ffliw Sbaenaidd er nad oes neb yn dal yn gwybod beth oedd ei darddiad. Erbyn haf y flwyddyn honno, roedd symptomau'r milwyr wedi gwaethygu'n fawr. Aeth un o bob pump a gafodd y salwch ymlaen i gael niwmonia neu wenwyn gwaed. Bu farw llawer. Datblygodd eraill gyflwr rhyfedd o'r enw *heliotrope cyanosis* – roeddent yn llythrennol yn troi'n las! Bu bron y cyfan ohonynt fawr o fewn ychydig ddyddiau. Lledaenodd ail don yr epidemig yn gyflym. Gorfu i dros 70,000 o filwyr America ar y Ffrynt Gorllewinol fynd i'r ysbyty, a bu traean ohonynt farw.

Erbyn diwedd yr haf, roedd yr haint wedi cyrraedd yr Almaen, a bu farw dros 400,000 o sifiliaid yno. Ymddangosodd yr achosion cyntaf ym Mhrydain yn Glasgow ym mis Mai 1918, ac ymhen ychydig o fisoedd, roedd y firws wedi lladd 228,000 o Brydeinwyr.

Amcangyfrifir fod epidemig, neu bandemig byd-eang 1918-1919, wedi heintio 500 miliwn o bobl gan arwain at bron i 40 miliwn o farwolaethau.

Enghraifft o Gwestiwn Arholiad 5

Mae’r cwestiwn hon yn sôn am achos salwch ac afiechyd dros amser

Eglurwch pam fod amodau mewn trefi diwydiannol yn arwain at ledaeniad afiechydon. [12]

Yn eich ateb fe’ch cynghorir i gyfeirio at amodau byw yn nhrefi diwydiannol Cymru.

Band descriptors and mark allocations

	AO1 2 marks			AO2 10 marks	
			BAND 4	Fully explains the issue with clear focus set within the appropriate historical context.	8-10
			BAND 3	Explains the issue set within the appropriate historical context.	5-7
BAND 2	Demonstrates detailed knowledge and understanding of the key features in the question.	2	BAND 2	Partially explains the issue with some reference to the appropriate historical context.	3-4
BAND 1	Demonstrates some knowledge and understanding of the key features in the question.	1	BAND 1	Mostly descriptive response with limited explanation of the issue.	1-2

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

New spec

Maes testun 1

Causes of illness and disease: **What have been the main causes of illness and disease over time?**	*Living conditions in the medieval and early modern eras with reference to the Black Death and the Great Plague ; the effects of industrialisation: cholera and typhoid; the spread of bacterial and viral diseases in the nineteenth and twentieth centuries: Tuberculosis and Influenza*

New spec

CWESTIWN 7

Mae'r cwestiwn hwn yn sôn am achosion salwch ac afiechyd: Maes testun 1

I ba raddau roedd yr amodau mewn trefi diwydiannol yn brif achos salwch ac afiechyd dros amser? [16]

Yn eich ateb dylech:

- *ystyried amodau byw yn yr Oesoedd Canol a'r cyfnod modern cynnar*
- *ystyried effeithiau diwydiannu*
- *ystyried sut roedd clefydau bacterol a firaol yn lledaenu yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg a'r ugeinfed ganrif*
- *cynnwys cyfeiriadau uniongyrchol at hanes Cymru.*

Mae marciau am sillafu, atalnodi a defnyddio gramadeg ac iaith arbenigol yn gywir yn cael eu rhoi am y cwestiwn hwn. [4]

New spec

Ymdrechion i atal salwch ac afiechyd

Cwestiwn allweddol
Pa mor effeithiol oedd yr ymdrechion i atal salwch ac afiechyd dros amser?

Dulliau cynnar o atal afiechyd gan gyfeirio at y Pla Du: alcemi a meddygon canol oesol.

Darllenwch t 1 -2 **(newidiadau mewn iechyd a meddygaeth)**

Beth oedd yr alcemyddion yn credu?

....

....

....

....

Beth oedd amcanion alcemi?

....

....

....

....

Pa gred oedd wrth wraidd alcemi canol oesol?

....

....

....

....

Pa ddatblygiadau mewn meddygaeth a wnaeth yr alcemyddion?

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

……………………………………………………………………………………………………

Darllewnch t 81 **(newidiadau mewn iechyd a meddygaeth)**

Llenwch y tabl i ddangso y triniaethau canol oesol i'r Pla Du a pha mor llwyddiannus oedden nhw!
Mae'r un cyntaf wedi'i wneud i chi.

Gweithred	Bwriad	Llwyddiant?
Gorchmynnodd Brenin Lloegr a'i esgobion eglwyswyr i arwain gorymdeithiau yn ymbil ar Dduw i ddod â'r hyn roedden nhw'n galw y 'pla' i ben.	Roeddent yn credu fod Duw wedi anfon y pla fel cosb ac mai Ef yn unig allai ei wella.	Dim
Pobl yn gwneud canhwyllau cyn daled â nhw eu hunain ac yn eu cynnau yn yr eglwys fel offrwm i Dduw.		

New spec

CWESTIWN 3

Disgrifiwch y dulliau oedd yn cael eu defnyddio i atal y Pla Du. [6]

New spec

Defnyddio gwyddoniaeth i atal afiechyd ar ddiwedd y ddeunawfed ganrif a dechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg: gwaith Edward Jenner a brechu a dylanwad a lledaeniad brechiadau ers 1800

Darllewnch t43-46 **(newidiadau mewn iechyd a meddygaeth)**

Roedd y dull gwyddonol o drin afiechyd yn y ddeunawfed ganrif yn canolbwyntio gan mwyaf ar geisio atal y frech wen. Datblygwyd dau ddull: **inoculation** a **vaccination.**

Disgrifiwch broses rhoi brechlyn (inocluation).

Disgrifiwch broses brechu.

New spec

CWESTIWN 5

Mae’r cwestiwn hwn yn sôn am ymdrechion i atal salwch ac afiechyd.

Eglurwch pam roedd datblygiadau mewn brechu yn bwysig i atal salwch ac afiechyd yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg a’r ugeinfed ganrif. [12]

New spec

CWESTIWN 6
Mae'r cwestiwn hwn yn sôn am ymdrechion i atal salwch ac afiechyd.

Pa mor effeithiol oedd gwaith Edward Jenner a brechu? [12]

New spec

Defnyddio gwyddoniaeth i atal afiechyd ar ddiwedd y ddeunawfed ganrif : *darganfod gwrthgyrff a datblygiadau ym maes bacterioleg*

New spec

Darllenwch t 61-63 **(newidiadau mewn iechyd a meddygaeth**

Beth yw ystyr y term 'Bwled hud'?

Llenwch y tabl isod:

Enw'r fwled hud	Dyddiad darganfod	Cael ei defnyddio i drin
Salvarsan 606		
Protonsil Coch		
Sylffonamidau		

CWESTIWN 5

Mae’r cwestiwn hwn yn sôn am ymdrechion i atal salwch ac afiechyd .
Eglurwch pam roedd darganfod bwledi hud mor bwysig. [12]

New spec

Maes testun 2

<u>**Attempts to prevent illness and disease:**</u> **How effective were attempts to prevent illness and disease over time?**	*Early methods of prevention of disease with reference to the Black Death: alchemy and medieval doctors; the application of science to the prevention of disease in the late eighteenth and early nineteenth century: the work of Edward Jenner and vaccination; the influence and spread of inoculation since 1800; the discovery of antibodies and developments in the field of bacteriology*

CWESTIWN 7

Mae'r cwetsiwn hwn yn sôn am ymdrechion i atal salwch ac afiechyd: Maes testun 2

I ba raddau roedd gwaith Edward Jenner y dull mwyaf effeithiol o atal salwch ac afiechyd dros amser? [16]

Yn eich ateb dylech:
- *asesu pa mor effeithiol oedd y dulliau cynnar o atal afiechyd*
- *trafod effeithiolrwydd dulliau eraill o atal salwch ac afiechyd dros dri chyfnod hanesyddol*
- *cynnwys cyfeiriadau uniongyrchol at hanes Cymru.*

Mae marciau am sillafu, atalnodi a defnyddio gramadeg ac iaith arbenigol yn gywir yn cael eu rhoi am y cwestiwn hwn. [4]

New spec

New spec

New spec

New spec